

Ə.Haqqverdiyev geniş kütlə üçün nəzərdə tutulan "Abbas Mirzə Şarifzadə haqqında" və "Mirzə Fətəlinin faciəsi" məqalələri də publisistik üslubda yazılmışdır. Hər iki məqalədə müəllif, haqqında söz açdığı şəxslərlə xalqa yaxından tanışmaq, onları sevdirmək məqsədi daşıyır. O, Abbas Mirzə Şarifzadəni "türk səhnəsinin zinatı və Avropa miqyasında tanınan aktyoru" [1, s.382], Mirzə Fətəlini isə "epoletlər, imtiyazlar, xaç və medallarla bəzənmiş paltarının altında od tutub alışmaqda olan bir ürək" [1, s.385] sahibi hesab edir. Lakin məqalədə Mirzə Fətəlinin ən yaxın dostu və sırdaşı Şeyxül-islam Molla Əhməd "camaatı qoyun kimi istədikləri yərə sürən ruhanilərin başçısı" [1, s.385] adlandırması olduqca subyektiv görünür və bu iki məşhur şəxsiyyətin səmimi münasibətlərinə kəlgə salır. Çünki Mirzə Fətəli bir sıra məktublarından Şeyxdən böyük hörmət və rəğbətli söz açmış, onun dövrünün çox elmlərinə dərinindən bələd bir alim – din xadimi kimi dəyərləndirmişdir. Bu halda Şeyx Mirzə Fətəlinin bədxahı, mütəfəkkir yazıçının faciəsinə səbəkar saymaq əsassızdır.

Yazıçının məzmunca və həcmə ən böyük publisistik əsəri "Mozalan bəyin səyahətnaməsi"dir. Bütövlükdə bu əsəri üç adib: Ə.Haqqverdiyev, Salman Mümtaz və Qurbanəli Şərifov yazmışlar. Birinci hissənin müəllifi Ə.Haqqverdiyevdir. Onun yazdığı hissə "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1908-ci il mart-iyun (№ 11-25) saylarında "Məşədi Mozalan bəy" imzası ilə dərc olunmuşdur.

Bu hissədə Mozalan bəyin Tiflisdən Gəncəyə gedib oradan Bakıya gəlməsi təsvir olunur. Təhqiqatçı Tiflis vəğzalında görüklərindən başlamış Gəncədə rastlaşdığı adamlara və hadisələrə qədər müşahidə etdiklərinin hamısını təfərrüatı ilə nəql edir. Onun Gəncə vəğzalında yaxınlaşmış söz soruşduğu ilk adam "qəzet şəkafının yanında durub əlində bir qəzet vərəqləyən və qəzetdə çılpaq-çılpaq övrətlər şəklinə baxıb "pəh-pəh", "afarın, nə latifdir" deyə və "ağzının iki yunundan su axan" bir müsəlman olur. O, gecə ikən şəhərə getməyib, şəhər açılana qədər vəğzalda qalmağı məsləhət bilir. Çünki gecə vaxtı vəğzaldan "şəhərə gedincə (adamin – Z.Ə.) başına iki min oyun gələ bilər" [1, s.143].

Mozalan bəyi Gəncə ilə onun köhnə Tiflis rəfiqlərindən Məşədi Həsən tanış edir. Yazıçı onun söhbətində ironiya ilə "dürüst bəy" olmağın şərtlərini söyləyir. Məşədi Həsənə görə hərbi bəy "gözlə qəstlinin birinə", məmələn, "Sentralni", yaxud "Peterburq" qəstlinə düşməlidir. Bəy müsəlman qəstlinə düşməz. Bəy kənkənlilik bilməli, özgülərə quyu qazmalı, danos verib ev yıxmalı, kimesə borclu olmalı, şərab içməli, gümüshü düşməli bəzə paltos geyməlidir.

Gəncənin Şah Abbas məscidində Mozalan bəyin gördüyü "molla fabrikanı", "Şah Abbas tənbalxanası", "molla dükanı" hücrələri, şəhərdəki "Sansusi" restoranı əsl gülüş obyektidir. Xüsusilə restoranda "yellənlənər" - içki içib şellənən müştərilər diqqət çəkəndir: "Stollann hamısında gördüm müsəlman cavanları əyləşib urhara məşğuldurlar: pivə, araq, şərab Gəncə çayına dönlüb... Biri deyir: məşədi filan, sənin sağlığın ha. Biri deyir: kərbəlayi filan, çox razıyam. Xülasə, çox mehribançılıq və itibah nişanəsi gördüm. Şərab, pivə içən hamısı müsəlman və heç birisindən şökə üzü görüb obrazovaniya almaq nişanəsi görünməyirdi. Öz-özümə dedim: yazıq bunların ataları bunları şkolaya qoymayıblar ki, gedib çıxır içərlər. Əlhamüülillah, bunlar da atalarının haqq-əşeyini itirməyiblər və hər gün "Sansusi"də ibadətə məşğuldurlar" [1, s.154].

Gəncədə şəhər hücrəsinin üzvləri qocalıb əldən düşmüş Afşarovla Cahangir xan Xoyskidir. Məşədi Həsən deyir ki, şəxs dünyada nə qədər ömür etmiş olsa, bir eyle onun təcrübəsi artıq olar; upravda gərək təcrübəli adamlar əyləşsinlər. Afşarovla Cahangir xan da ayaqlarını yerdən götürə bilməyən "təcrübəli" adamlardır. Ona görə şəhər bərbad haldadır. Yağış yağanda müsəlman məhəllələrindəki küçələrdə palıqçə, "nainki piyada, dəvə ilə də gəzmək mümkün deyil. Evlər taxtapaşuq olmağınə görə hamısının içində yağışdan sonra qurbağalar quruldadır" [1, s.157], hamamlarda nəməzlik baş alıb gedir. Hamamların suyunun rəngi sapsarı, suyun üzərində o qədər yağ var idi ki, əgər içinə bir beş-altı pud noxud töksən, yaxşı bozbaş olardı [1, s.157].

Mozalan bəyin Gəncədə tanış olduğu şəxslərdən ən yadda qalını Hacı Seyid Ağabaladır. Ədib onun əməlini Məşədi Həsənin sözləri ilə təqdim edir: "Əlinə düşdüm, üç günün içində soni ya Məkkəyə göndərəcək, ya Kərbəlaya, ya Xorasana. Elə ki, eşidib birisinin əlinə bir az pul keçib, o saat gəlir ona iki min məzmunat eyləyib göndərəcək ziyarətə. Ziyarətə gedənləri aparıb ötürür, ki-

misini vəğzaladək, kimisini - dövlətlərdən Bakıyadək, ya Batumadək. İyirmi beş manatdan əlli-üz manata qədər çavuşluq haqqı alır. Neçə adamı bu növ ziyarətə göndərib. İndi bu adamların çoxusu gəliblər, çərayo möhtacdırlar, amma Hacı Seyid Ağabala İmamlıda çayın kənnəndə ikimətbə barığah tikdirib" [1, s.156-157]. Mozalan bəyi də Hacı Seyid Ağabala yoldan çıxarın ona dörd manata "zaqrənqini başbuət" kirayə edir, vəğzala aparıb ondan "iyirmi beş manat səlaməti alıb" Xorasana ziyarətə yola salır. Mozalan bəy Bakıya gəlir ki, buradan ziyarətə getsin.

"Mozalan bəyin səyahətnaməsi" əsərində bədi-publisistik gülüş zənginliyi və polifonikliyi ilə fərqlənir, məndə yumor satiraya, istehza məsxərəyə, lağ zarafata qarşıb həllər bir yerdə icmalimadən gəriləyən, əxlaqi naəşliyin tənqid və ifəsanə yönəlir. Bu əsərlə "Molla Nəsrəddin" jurnalının publisistik janrlar sistemi daha da əlvanlaşır: felyeton, məqalə, çərk, xəbər, atmaca, satirik icmal kimi janrların sırasına səyahətnamə də daxil olur və ümumiyyətlə, Azərbaycan estetik gülüş mədəniyyəti zənginləşir.

Ə.Haqqverdiyev publisistik əsərlərinin bir qismi elmi səciyyədədir. Onun "Müsəlmanlarda teatr", "Azərbaycanda xalq tamaşaları və dini dramlar", "Azərbaycanda teatr", eləcə də H.Ərəblinski, A.M.Şərifzadə və başqa səhnə ustaları haqqında məqalələr "teatrşünaslıq sənədi kimi qiymətli"dir [2, s.162].

Ciddi araşdırmalar əsasında yazılmış bu məqalələrdə teatr sənətinin tarixi, müsəlman ölkələrində teatrın yaranması, Azərbaycan teatrının təşəkkülü, inkişaf çətinlikləri, arıxır dəstələri haqqında müfəssəl məlumat vardır. Ədibin fikrincə, teatr ən qədim sənətlərdəndir. Bu sənət əvvəlcə Şərğdə yaranmışdır: "İsanın anadan olmağında beş əsr əvvəl Yunanıstanda Aristofanın nümunəvi bir teatr olduğu məlumdur. Hindistanda isə Yunanıstandan daha əvvəl teatr varmış. Belə bir rəvayət vardır ki, yunanlar teatrı hindilərdən götürmüşlər" [1, s.415].

Qədim dövrlərdən Hindistanda və İranda geniş yayılan kütləvi hipnoz və sehirbazlıq Azərbaycanada da nüfuz etmiş, sehirbazların meydanlarda göstərdiyi oyunlar xalq tamaşalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Ə.Haqqverdiyev belə oyunlardan ikisi – "Şəbi oyununu" və "Şah Səlim" oyununu bərədə məlumat verir. "Şah Səlim" oyununa haqqında yazır ki, bu tamaşa "Kukla teatri ilə Petruşka arasında orta bir şeydir. Komediya pərdə dalında gizləyir, pərdənin dalından sap ilə idarə edilən kukla görünür. Kukla müxtəlif məişət səhnələr göstərir: pərdə arxasındakı komediya isə cürbəcür səslərlə onların əvəzinə danışır. Bu tamaşalar, adətən dövləti evlərinə davət edilən tamaşaçılara göstərilirdi" [1, s.416].

Ə.Haqqverdiyev Azərbaycan teatrının tarixini öyrənən və sistemləşdirən görkəmli alimdir. Onun "Azərbaycanda teatr" məqaləsi milli teatrın köklərini, təşəkkül dövrünü və inkişaf yolunu əks etdirən ilk elmi-publisistik əsərdir. Bu məqaləni yazarkən ədib ciddi tədqiqat apararaq bir çox səmənlərlə tanış olmuş, rus teatrının tarixinə dair kitablar oxumuş və tədqiqat əsasında belə qənaətlər gətirmişdir ki, başqa xalqlarda olduğu kimi Azərbaycan türklərinin də teatr sənəti öz kökləri etibarlı xalq mərasimlərində göstərilən oyun və tamaşalarla bağlıdır; Azərbaycan teatrının təşəkkülündə kəndirbazlıq, mütrüb oyunları, dərviş nağılları, rövzəxan ifaları, yuğ mərasimləri, şəbeh tamaşalarının da müəyyən rol olmuşdur. Məhz buna görə Ə.Haqqverdiyev "Azərbaycanda teatr" məqaləsində kəndirbazlıq, şəbehgərdənlik, dərvişlik, xalq oyun və tamaşalarından söhbət açaraq onları teatr sənətinin mənbəyi hesab edir.

Ədib Azərbaycan peşəkar teatrının tarixinin 1873-cü ildən başladığını və M.F.Axundzadənin dramaturji əsərlərinin "Azərbaycan teatrının ilk pyesləri" olduğunu qeyd edir. XIX əsrin 80-90-cı illərdə Bakıda sənətsəvar ziyalıların, gənc dramaturqların və teatr dəstələrinin – həvəskar artistlərin sayı çoxaldıqca teatr xalqınının da sayı və peşəkarlıq səviyyəsi artır, repertuar genişlənir. Bakıda teatr binası tikilib istifadəyə verilir. Lakin teatrın inkişafı yənə də çətin olur. Məqalədə bu çətinliyin səbəblərini izah edən Ə.Haqqverdiyev yazır: "1905-ci ilə qədər Azərbaycan tamaşaları aktyorlar və həvəskarlar üçün dəhşətli əzab və işgəncədən ibarət idi. Şəhərlərdə (Bakıdan başqa) teatr binaları yox idi. Səhnəsi, dekorları olmayan klublarda tamaşalar verilir. Qırımsız və parkırsız oynayırdılar, biğ və saqqal qoyun yunundan qayırdılar. Paltar, xüsusən qadın paltarı daha çətin bir məsələ idi.

İlk zamanlar qadın rollarını kişilər oynayırdılar; səhnə üçün qadın paltarı bircə heç kas boy-nuna götürmürdü... Biletlərin satışını təşkil etmək də çətin bir məsələ idi. Teatrın kassasından bilet alan olmurdu. Yerli məktəblərin şagirdləri biletləri bazarda dükəncilərə satırdılar. Çox zaman dükəncilər şagirdlərlə ədəbsiz rəftar edirdilər... Həvəskarların vəziyyəti də pis idi. Onlar küçələrdə və bazarda nalayiq sözlər eşiməli olurdular" [1, s.424].

"Müsləmanlarda teatro" məqaləsində Ə.Haqqverdiyev Yaxın Şərqdə, İrən, Türkiyə, Orta Asiya ölkələrində, ərəblərdə və Volqaboyu tatarlarında teatrın yoxluğu, dramaturgiyanın acınacaqlı vəziyyətdə olmağını qeyd edib səbəbini göstərir: "İrən Şərqi... bir nəfər də dramnavis vermişdir... Orta Asiya... teatro aləminə heç bir şəxsi verməmişdir. Türkiyədə dramaya dair təsnifat ancaq Əbdülhəmid sultanlığı zamanında aləmə gəlmişdir. Amma bu müstəbədın zamanında bütün ədəbiyyat sızıldığı kimi, teatro da boğulmuşdur. Buna görə də biz Türkiyədə lazımlı dərəcədə bir teatro görüb bilməyirik. Yüngül fransız məzhəkaləri, fars, operetta – budur türk teatrolarının Əbdülhəmid sultanlığı zamanında göstərdikləri" [1, s.374-375].

Türkiyə teatrının repertuarını, yazılan əsərlərin səhnə üçün yarasızlığını qeyd edən Ə.Haqqverdiyev yazır ki, Türkiyədə drama məktəbi yoxdur. "Darülbədəyeni idarə edənlər Fransa və Almaniya vədə təbiiyə almışlardır. Bunun üçün Avropa repertuarına artıq əhəmiyyət verirlər, nəinki Türkiyə həyatından yazılmışlara" [1, s.376].

Volqaboyu tatarların teatr sənətindən bəhs edərkən Ə.Haqqverdiyev bildirir ki, 1905-ci ilə qədər Volqaboyu tatarlarının "nə teatro, nə də repertuarları olmuşdur... Rəsmi surətdə "Müsləmanlara bərəks misyoner cəmiyyəti", başda İlminski çalışırdı ki, tatar xalqını və səniyyə-nəfəsini qarılıqla saxlayıb, onları ancaq xəçpərəstlik ilə işıqlandırınlar" [1, s.376]. Ədib tatar teatrının 1905-ci ildən sonra inkişaf etdiyini, hətta "1905-ci ildən sonra meydana gəlmiş və Azərbaycan müəlliflərinin yazdığı pyeslər ilə doydurulur" [1, s.376]. Səbəbi budur ki, Azərbaycan "mərkəzdən uzaq olduğuna və müsəlman məmləkətləri İrən və Türkiyəyə yavuş olduğuna və az zaman bundan qaçaq Rusiyaya mübhəç olduğu üçün türklər və Volqaboyu tatarlar çəkkidkləri qədər sıxıntı çəkməmişlər" [1, s.376-377].

İlk dəfə "Sənaye-nəfəs" jurnalında (1920, № 1) çap olunmuş "Müsləmanlarda teatro" məqaləsinin sonunda Ə.Haqqverdiyev jurnalın növbəti sayında "Azərbaycan üçün həyatı məsələ" saydığı teatrın keçmişindən, indisindən, gələcəyindən və gələcək məramından söhbət açacağına vəd edir. Lakin birinci sayı çıxandan sonra "Sənaye-nəfəs"nin nəşri dayandığından yazıçı həmin dövrdə vəd etdiyi məsələlərdən bəhs edə bilmir. Bizcə, ədibin ölümündən sonra ilk dəfə Moskvada "Teatr i dramaturgiya" jurnalında (1934, № 12) dərc olunan "Azərbaycanda teatr" məqaləsi onun 1920-ci ildə oxuculara vəd etdiyi məqalənin təkmilləşdirilmiş variantıdır.

Ə.Haqqverdiyevin məqalələrində artistlik sənətinə, görkəmli aktyorların yaradıcılığına, teatr tanqıdına dair maraqlı fikirlər var. O, artist dostu Sidiqi Ruhullaya tövsiyələrindən birində yazırdı: "Bəradərim, dünyada insanıyyətdə, millətə və mədəniyyətdə ən böyük xidmətlərdən biri artistlikdir. Artist özünü unluub acı həqiqətləri sənətin şəkəri ilə şirnləyib camaata yedirdir. Bu cəhətdən artistliyin yolları nə qədər ağır, tıkanlı olsa da qiymətlidir. Çünki natiçəsi parlaqdır" [1, s.382]. Ədib qətiyyətlə bildirir ki, ayaağə batan tıkanların ağıllarına qayırana (qeyratla – Z.Ə.) davam edib mordanə getməyin "axırda işıqlı bir mənzilə yetimiyə şübhəsizdir. Həmişə xəyalın bu yerdə olsun ki, bu gün dənədən yaxşı oynayan. Çünki artist nə qədər yaxşı oynasa, gərəksə bilsin ki, daha yaxşı oynamaq mümkündür" [1, s.382].

"Abbas Mirza Şərifzadə haqqında" məqaləsində Ə.Haqqverdiyev bir məşhur aktyorun çətin sənət yolunu göz önünə gətirib göstərir ki, o, bu yolu Dursunəlidən Hamletə qədər mətin addımlarla, qəhrəmanlıqla keçib "türk səhnəsində parlaq bir məkan tutmuşdur" [1, s.383]. A.M.Şərifzadə haqqında vaxt rol arxasında gəzməmiş, həmişə rol onu axtarmış, aktyor Nadir şah, Ağa Məhəmməd şah, Pər-

viz, Nəcəf bəy, Aydın, Oqtay və axırda Otello və Hamlet rollarını məharətlə yaratmaqla, "türk səhnəsinin zinatı və Avropa miqyasında tanınan aktyoru olmuşdur" [1, s.383].

Ə.Haqqverdiyev teatrdə tamaşaya qoyulmaq üçün yazılan əsərdə səhnəviyyəni vacib şərt hesab edir. Onun fikrincə, belə əsərlər mütaliə üçün yazılan əsərlərdən fərqlənəli, onlar da "tamaşa zamanı" hökəmə nəzərə alınmalıdır. "Tamaşa zamanı" nəzərə alınmayan pyesi səhnədə göstərmək mümkündür. Ədib "Müsləmanlarda teatro" məqaləsində yazırdı ki, Türkiyədə dram əsərləri çoxdur, lakin onlar teatro və səhnə üçün deyil, qiraət üçün yazılıb. "Bu yaxın vaxtlarda mən bir drama oxudum. O, min beş yüz səhifədən ibarət idi. Elə monoloqları var idi ki, iyirmi səhifədən ibarət idi. Aşkar idi ki, bu təlifati (əsəri – Z.Ə.) səhnəyə qoymaq heç bir cəhətlə mümkün deyildir" [1, s.375].

Ə.Haqqverdiyevin elmi-publisist yaradıcılığında Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirza Fətəli Axundzadə haqqında məqalələri mühüm yer tutur: "Mirza Fətəlinin faciəsi", "MF Axundovun həyat və fəaliyyəti", "Mirza Fətəli və ərəb əlifbası". Mütəfəkkir yazıçının tərcümeyi-halının, bədi və icimai fəaliyyətinin müxtəlif sahələri barədə konkret məlumat verən bu məqalələr bütövlükdə onun şəxsiyyəti, taleyi, icimai idealları, doğma xalqını və bütün islam dünyasının mədəniyyəti tərəqqisi uğrunda qızgın mübarizəsi haqqında dolğun təsvir yaradır. Mirza Fətəlinin pyeslərini "istedadla yazılmış əsərlər", "yaradıcılıq inciləri" adlandırılan Ə.Haqqverdiyev böyük mütəfəkkirin müxtəlif fikirlərinə maarifis camaatın müxəlif mövqeyinin səbəbini bir cümlədə çox sərrast ifadə edir: "Mirza Fətəli öz iksiri ilə gəzərkə, bütün ömrü boyu xalqın cəhəli ilə, mövmin adət-ləriə amansız mübarizə aparmış, öz xalqını sivilizasiyaya, Avropa mədəniyyətinə qovuşmağa çağır-mış, xalq isə onu başa düşməyib, dinin düşməni adlandırmışdır" [1, s.394].

Ə.Haqqverdiyev Qərbi Avropa və rus klassik yazıçılarının Şekspir, Şiller, Molyer, Volter, Emil Zolya, Ostrovski, Çexov və başqalarının yaradıcılığına bələd olmuş, onların əsərlərindən bəzi-lərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Ədibin həvəslə oxuduğu sənətkarlardan biri də muasiri – dun-ya proletar ədəbiyyatının banisi Maksim Qorki olmuşdur. Bu məşhur yazıçının əsərləriə yaxından tanış olan Ə.Haqqverdiyev "Maksim Qorkinin həyatı və yaradıcılığı" mövzusunda məqalə yazmış, onun yetimliklə keçən acı uşaqlığı və gənclik illəri, fəhlələrlə əlaqəsi, ədəbiyyata gəlişi haqqında məlumat vermiş, bənzərsiz sənətinin özəlliklərini izah etmişdir.

"Qorkinin nəzərində sosializm həqiqəti böyük həqiqətdir. Bu həqiqət mehnətliliklə hamını öz tərəfinə çəgrib, dünyanın üç balası olan hirsdan, şərddən və yalandan xilas edəcəyini xəbər verir. Qorkinin həyatın hər hal-hazırda quruluşuna etirazı onu həmişə aydaqlınları və sosialistlərə tərəfinə çəkir. Bunların hər ikisi hirsın, ədəvətin və yalannın düşmənlərindədir" [1, s.408] – Qorkinin icimai qayəsini və estetik idealinin məzmununu bu sözlərlə ifadə edən Ə.Haqqverdiyev fikirlərini böyük yazıçının yaradıcılığını ayrı-ayrı dövrlərinə aid "Okurov qəsəbəsi", "Matvey Kojemyakin", "Mə-nim universitetlərim", "Ana" kimi əsərlərinin təhlilini söyləyərkən əsaslandırır.

Məqalədə Qorki yaradıcılığının öz dövrü bir-birindən fərqləndirilir: tarixi-xronoloji baxımdan birinci dövr yazıçının ilk həkayəsi "Makar Çudra"nın "Qafqaz" qəzetində çap olunduğu 1892-ci ildən 1905-ci ilə kimi, ikinci dövr – 1905-ci ildən 1917-ci ilə qədər, üçüncü dövr – 1917-ci ildən məqalənin yazıldığı ilə (1928) qədərki vaxtı əhatə edir. Məqalədə "bu dövrlərin bir-birindən təfəvütü", – bədi özünəməxsusluğu şərh olunur və həmin dövrdə yazılan əsərlərinin adı çəkilir, yığcam təhlil verilir.

"Maksim Qorkinin həyat və yaradıcılığı" məqaləsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında böyük proletar yazıçısının ömrü yolu, inqilabi fəaliyyəti və yaradıcılıq fərdiyyəti haqqında yazılan ilk elmi-kütləvi əsərdir. Sənalar Qorkinin Azərbaycanla əlaqəsindən, "Qorki və Azərbaycan" mövzusunda söhbət açan tədqiqatçıların, demək olar, hamısı bu məqalədən faydalanmış, öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün Ə.Haqqverdiyevin söylədiklərinə istinad etmişlər.

Ə.Haqqverdiyevin "Mirza Fətəli və ərəb əlifbası", "Ədəbi dilimiz haqqında" və "Böyük reform" məqalələri dövrünün aktual dilçilik məsələlərindən bəhs edir. Ədib Azərbaycan Dövlət Dərül-fünunda dilçiliyə dair müəhazirələr oxuyarkən bu elmin müxtəlif sahələri ilə maraqlanmış, dil tarixi,

əlifba, qrammatika, üslubiyyətə dair mühazirələr hazırlamışdır. Bu zaman türkojoloji ədəbiyyatı diqqətə nəzərdən keçirmiş, Orxon və Yenisey kitabələrinin mətnlərini araşdırmışdır [3, s.10-15].

M.F.Axundzadə kimi Ə.Haqverdiyev də ərəb əlifbasının əleyhdarı olmuş, bu əlifbanın türk dilləri, eləcə də Azərbaycan dili üçün yararsızlığını və çətinliyini bildirmişdir. Onun fikrincə, ərəb əlifbasından qabaq türklərin öz əlifbası olmuş, bəzi sıra mətnlər həmin əlifba ilə yazılmışdır. Türklər ərəb əlifbasını cəbrən qəbul etmiş, bu hadisə savad, yazı, təhsil baxımından onların inkişafına mənəfi törəmişdir. Yazıçı Azərbaycan ədəbi dilinin lazımsız alınmalardan təmizlənməkə saflaşması və ümumxalq dilinin sözləri, ifadələri hesabına zənginləşməsi uğrunda mübarizə aparmış, fikirlərini "Ədəbi dilimiz haqqında" məqaləsində bildirmişdir.

Tipoloji xüsusiyyətlərinə görə Ə.Haqverdiyevin məqalə, xatirə və qeydlərinin bir qismi ədəbi-bədii, digər qismi elmi-kütləvi publisistika nümunələridir. Yazıcının dramatik və nəsr əsərlərinin dili kimi publisist əsərlərinin də dili sadə, aydın və yığcamdır. Xatirələrində bəzən bədii ifadə vasitələrindən istifadə edir, elmi publisistikasında isə terminlər də işlədir: misteriya, tamaşa, parik, artist, qrim, aktyor, kaska, ssenari, repertuar, faciə, komediya, simvolizm, ədəbi dil, istilah, jurnal, sərf-nəhv, cümələ və s.

Ümumiyyətlə, Ə.Haqverdiyevin publisist əsərləri XX əsr Azərbaycan publisistikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Milli publisistikanın inkişafında mühüm rol oynayan bu əsərlər qaldırdığı məsələlərin aktuallığı, ictimai-siyasi məzmunu, təhlil-tənqid üsullarının sənətkaranəliyi baxımından bu gün də əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri, II cild.
2. Kərimov İ. Ə.Haqverdiyev və teatr. Bakı, 1975.
3. Kazımov Q. Yazıçı və dil. Bakı, 1975.

ABDURRAHİM BEY HAQVERDİYEV'S PUBLICITY

Summary

Famous writer and public figure Abdurrahim bey Haqverdiyev was one of the master of word who was sensitive to the literary-social and cultural-political events of his epoch and objectively evaluated. A part of his literary heritage was social and political essays. In works published in "The Hummet", "The Irshad", "The Taza Hayat", "The Gruziya" newspapers and "Molla Nasreddin" magazine that was issued in Baku and Tbilisi at the beginning of the XX century, A.Haqverdiyev touches upon the issues of enlightenment, education, culture, school, education, social progress, and tried to disseminate democratic enlightenment ideas and views among the people. In these articles, cultural retardation and public negligence were condemned, and civic activism and patriotism were required for the moral refinement and development of society.

This article throws light upon such works by A.Haqverdiyev as "Bizim yabılığımız" ("Our state of being a jade"), "Tosattırı-mısvana dair" ("On women's covering with a veil"), "Mozalan bəyin səyahotnaməsi" ("The Mozalan bey's book of travel"), "Müsləmanlarda teatr" ("The Theater of Muslims"), "Azərbaycanda xalq tamaşaları və dramları" ("Folk performances and dramas in Azerbaijan") and others.

According to the author, A.Haqverdiyev's essays and articles are the examples of literary-social and scientific-publicity, and an integral part of Azerbaijan's publicity of the first half of XX century.

ПУБЛИЦИСТИКА АБДУРРАГИМ БЕКА ХАГВЕРДИЕВА

Резюме

Видный писатель и общественный деятель Абдурагим бек Хагвердиев (1870-1933) один из тех художественных мастеров, которые чутко относились к литературно-общественным и культурно-политическим событиям своей эпохи и объективно оценивали их. Часть его литературного наследия составляют публицистические произведения. В своих статьях, опубликованных в газетах «Гуммет», «Иршад», «Тазя хаят»,

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1

«Грузия», которые издавались в Баку и Тифлисе в начале XX века, А.Хагвердиев затрагивал вопросы просвещения, образования, школы, раскрепощения женщин, стремился к распространению среди народа просветительских и демократических идей. В них автор осуждал культурную отсталость, общественное равнодушие, косность, призывал к гражданской активности и патриотизму во имя духовно-нравственного очищения и общественного прогресса.

В представленной статье анализируются публицистические статьи Абдурагим бека Хагвердиева, такие как «Наш кобылий характер», «О замкнутости женщин», «Путешествия Мозалана бека», «Театр у мусульман», «Народные зрелища и религиозные мистерии в Азербайджане» и др. По мнению автора, статьи А.Хагвердиева, являясь составной частью азербайджанской публицистики первой половины XX века, представляют собой яркий образец литературно-общественной и научно-массовой публицистики.